

Een van de meest boeiende onderwerpen in het historisch landschapsonderzoek is de bestudering van plaats- en veldnamen. Tegelijk is het een onderzoeksgebied dat de nodige valkuilen bevat. Over weinig onderwerpen wordt zoveel onzin geschreven als over plaatsnamen.

Hans Renes.

Inhoudsopgave

Voorwoord	4
Het Historicum	4
Laatkomer	6
Ortsname Sittard	8
Inleiding	12
Markt	14
Beschrijving	14
Hotel de Limbourg	20
Geheime tuinen	27
De hals van Sittard	30
Vrouwe van Sittard	33
Geschiedenis	40
Villa Maria	43
Iris & Asor	47
Sint Petruskerk	49

Sint Michielskerk 54
Hervormde kerk 56
Basiliek 58
Kollenberg 62
De Sittardse identiteit 79
Slag bij de Kemperkoul 85
Jacob Kritzraedt 86
Sint Rosa 93
Het rampjaar 1677 98
Tiendschuren 105
Kritzraedthuis 118
Der Bähr of de Gats 122
Huis met de koppen 124
Casa Mia 135
Het toponiem Kollenberg 138
Bokkenrijders 139
Offermans 144
Schrijnemakers 146
Zandkuil 147
De taal 149
Sittardse diftongering 151
Overige kenmerken 158

Religie 158
Ras 159
Cultuurdragers 161
Geschiedenis 162
Stadsrechten 164
Ley-toponiemen 166
De kwestie Balsittard? 171
Haagsittard 175
Auveleberg 179
De sage 184
Het archeologisch onderzoek 186
Toponymie 193
Kadastrale bronnen 200
Overzicht toponiemen 202
Literatuur 407

Voorwoord

- de invloed van de Graetheide op Sittard
- de relatie tussen Ambt Born en Ambt Millen
- de verhouding tussen Sittard en de dorpen in de Selfkant.
- het vermogen van het Decanaat Susteren om veranderingen te bewerkstelligen
- de dorpen rond Sittard en zijn Wüstungen
- de toponymie van de voormalige gemeente Sittard
- de overeenkomst tussen Klein Venetië en de Markt van Sittard
- het kloosterkwartier en de dominicanessen
- Swentibold onthoofd?
- het Kritzraedthuis en het raadsel van Jacob
- de beken van Sittard ontsluierd
- de Rosmolenstraat toen die nog niet bestond
- de Putstraat en zijn bewoners
- de laatste invloed van Nieuwstadt op de vesting Sittard

Het Historicum

Het Historicum ontstond. Je liep er zo voorbij. Een platte rechthoek. Het lag in de Ursulinentuin. Vol van wetenswaardigheden over Sittard en omgeving. Een onontdekt pareltje. Waar menigeen uit kon putten. Zijn of haar gegevens bij elkaar rapen. Veel meer viel er niet over het Historicum te vertellen. Het lag daar en bleef

liggen. Een geschenk van de bibliotheek. Voor al die boeken die ooit geschreven moeten worden.

In het stadsarchief aan de Kapittelstraat was paniek. Het Historicum zou weggaan. De bron van alle geschriften. De levensader. We kunnen nu wel inpakken , zei Lei tegen Jack. Het is niets meer. Het zal ook wel niets worden. We zijn failliet. Het Historicum was onze geheime bron waar je dingen uit kon putten die nergens anders te vinden waren.

Later was het allemaal anders. Was het gehele stadsarchief verdwenen. Ooit waren er belangrijke hoogtijdagen met veel vrijwilligers die allemaal onzinnige dingen deden. Waar niemand op zat te wachten. In een bezuinigingswoede werd het stadsarchief afgeschaft en de medewerkers stonden op straat. Niet wetende wat t e doen. Er was niemand rouwig om. De ex-medewerkers verenigden zich in de 'vrienden van het Historicum' en gingen lustig verder met publiceren van dingen die niemand interesseerde. Allemaal opgedoken uit het Historicum. De eeuwige bron, het centrum van het laven.

Het was een exodus geweest van medewerkers, allemaal opzoek naar een andere baan. Maar wie interesseerde iemand met het Sittards als middeleeuwse taal? Het werd een niche gebeuren. Iets van een andere tijd. De lichtjes van de stereoapparatuur flikkerden. Ten teken dat er ergens Muzac viel te horen. Hij dacht terug over

hoe het zou kunnen zijn geweest: de toponiemen van de voormalige gemeente Sittard. Opzoek naar de betekenis en de locatie. Het was allemaal niets geworden. Met de Kaaskamer, het Geuveld, de Veurste en de Achterste Tomel. Allemaal spannende toponiemen. Maar wie interesseerde zich voor toponiemen? Dat is toch iets voor de oudheid? Het moest bovenal naar de mensen toegebracht worden. Hapklaar en niet te moeilijk. Eenvoudig en simpel. De spagaat. Zodat er niets meer overbleef van de oorspronkelijke bron. Bronnen uit het Historicum.

Laatkomer

In de schriftelijke overlevering is Sittard een laatkomer. De nabije omgeving kent nogal wat plaatsen die op veel oudere vermeldingen kunnen bogen. Tudderem komt al voor in het Itinerarium Antonini uit circa 270. Susteren verschijnt in 714, Aldeneik en Gangelt rond 830, Echt in 950, Elsloo in 1002 en Buchten in 1031. Sittard daarentegen duikt pas op rond het midden van de twaalfde eeuw. Bruchsitert, Balsitert en Hagensitert in 1144 en Siter in 1157. Uitzonderlijk laat is dit eerste verschijnen evenwel niet te noemen. Plaatsen als Roermond (ca. 1150), Geleen (1175), Maaseik (1139) en Urmond (1153) worden eveneens pas in diezelfde periode voor het eerst vermeld.

A.M.P.P. Janssen & P.B.N. van Luyn / Sittard, uit bronnen geput. Eerste band. Stichting Historie Sittard (1993)

Men liep over de Markt en kwamen bij het begin van de Putstraat. Bij de kruising met de Putstraat was volgens de overlevering de plaats waar in de middeleeuwen een put stond. Dit is de plek waar Sittard – volgens een sage – zijn naam gekregen zou hebben. Het verhaal gaat dat Karel de Grote in Aken een paleis had laten bouwen waar hij graag vertoefde. Van daaruit ging hij op jacht. Zo kwam hij bij de put, waar een vrouw water putte. ‘Goede vrouw’, sprak Karel, ‘geef mij wat water, ik heb dorst’. ‘Ga maar op de omgevallen boom zitten’, zei de vrouw. Even later kwamen de paladijnen en wezen naar de ondergaande zon om de keizer duidelijk te maken dat het al laat was. Toen sprak de keizer de historische woorden ‘Si tard’, hij bedoelde ‘zo laat’, maar de vrouw dacht dat hij Sittard een naam gaf en riep: ‘Dank u, nu hebben we tenminste een naam voor onze nederzetting’.

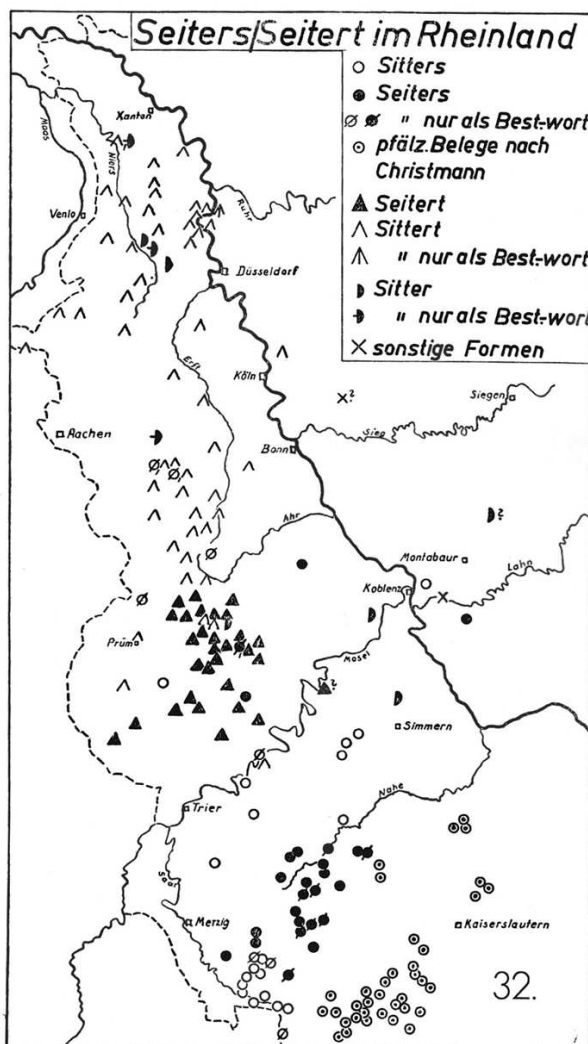
Ortsname Sittard

Van de in het westen van Duitsland zeer veel voorkomende Orts- en Flurnamen ‘Seiters/Seitert en zijn gemaakt. Heinrich Dittmaier heeft Sittard afgeleid uit een grondige studie: ‘een gebied dat bijzondere rechten heeft en dat een gereserveerd of van het aan algemeen gebruik onttrokken gebied is.’ In het Rijnlandse gebied gaat dit meestal op voor een bos of een voormalig bos.

Sitert wordt afgeleid van secrei, secroi, segrei: een afgezonderd bosgebied. De Rijnlandse klankvormen volgen uiteindelijk uit de vorm siter (het Latijnse siterium), die wel door een klankachtig etymologische vervorming hebben zich naar Seiter, Sitter ontwikkeld. De t aan het einde in Sittert, Seitert komt vanuit het grondwoord -rod (ontginning), zoals de historische vorm sitroth laat zien. Dittmaier verwijst ook naar

‘zomerweide voor vee’, zoals ook Gysseling dat doet. De varianten ‘Sittert, Sittard’ komen allemaal in het gebied van de Nederrijn en in de Eifel voor. Het hier besproken Sittard behoort ongetwijfeld tot het Rijnlandse gebied. Volgens een vrije recente uitleg zou de naam betrekking hebben op een domein, dat uit een gemeenschappelijk bosgebied afgebakend was voor de koning en

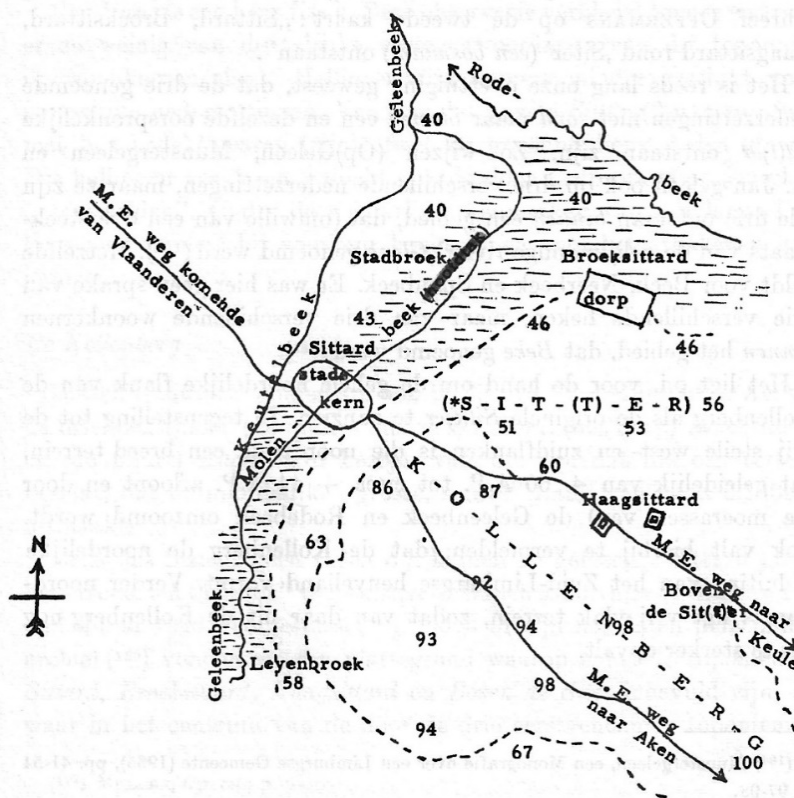
zijn mensen. Naar dit grotere domein verwijzen ook de al in de 12^e eeuw vermelde namen Brucsitter,

Hagensitert en Balsitert. Deze worden ook genoemd in een archiefstuk uit 1366. Volgens de codex Schrijnemakers kan de nederzettingsnaam Sittard verklaard worden: 'Op de Kollenbergflank of Siter waren drie gelijknamige nederzettingen ontstaan die van elkaar moesten worden onderscheiden. De (latere) hoofdplaats bleef de algemene naam dragen, maar de beide andere nederzettingen kregen specifieke, d.w.z. onderscheidende, voorvoegsels: Haag-sittard en Broeksittard. Bijgevolg werden die Siter-dorpen wegens hun respectieve ligging bij de hage (= bos) en bij het broek (= moeras) van elkaar onderscheiden. Het woord sîter in de betekenis van bergflank werd oorspronkelijk in het Duitse bergland uit het Oud- of Middelhoogduitse sît(e) gevormd en heeft zich van daaruit verspreid over het Nederduitse taalgebied. Er bestaat geen overtuigende reden om binnen de gemeente Sittard-Geleen drie verschillende Sittards te lokaliseren. Welnu, als we de driehoek tussen de oude stadkern van Sittard, Broeksittard en Haagsittard bezien, valt ons op dat die een terrein beslaat, dat de noordnoordwestelijk grote en zacht aflopende flank van de Kollenberg vormt. Derhalve zullen wij die gehele flank als de originele Sit(t)er mogen beschouwen.'

Bij het verklaren van de naam Sittard komt altijd weer het woord 'weide' tevoorschijn. Lindemans zegt dan ook 'een eigenaardige benaming voor grasland is zittert',

gelegen in de driehoek Sittard-Broeksittard-Haagsittard. Hij zegt ook dat er veel sittard's in het Rijnland te vinden zijn. Hij gaat uit van de oudere vormen 11^e eeuw seithtut, 1286 setru, 13^e en 14^e eeuw sittru, 1907 setrez. Hij besluit met: ongetwijfeld is zittert een naam voor grasland en gaat verder met 'dachmaet' dat met andere dagmaden een tamelijk uitgestrekt complex van maaibeiden kon uitmaken, zodat men aangewezen was op een collectief om zulke plaats aan te duiden. Schrijnemakers had de beschikking over het archief van stadsarchivaris Jacques Offermans waarbij hij een kaartje tevoorschijn toverde dat de situatie omtrent Sittard treffend weergeeft.

SITUATIE-SCHETS TE SITTARD (NEDERL. LIMBURG)

De Siter op dit kaartje wordt weergegeven door de hierboven genoemde driehoek. De cijfers geven het niveau boven NAP aan. Treffend is het toponiem 'Boven de Siter', dat aangeeft dat er een beneden de Siter moet zijn. Lindemans verklaarde dit als een 'gemeenschappelijke maaiweide', welke onze instemming heeft.

Inleiding

Zitterd en kijkend over de markt, zien we toeleveringsbedrijven. Zien we oude straten die hier op uit komen, waarvan de as Putstraat-Oude Markt/Limbrichterstraat de belangrijkste zijn. Zij

vertegenwoordigen de verbinding met het Rijnland en Vlaanderen via de Maesbaene en de Bergerweg: Bergerweg (Sittard/Berg a/d Maas): Door de Graetheide liep een weg, de Bergerweg. Ten tijde van de slag om Baesweiler (1371) was er al een verbindingsweg Keulen-Gulik-Geilenkirchen-Sittard. Waarschijnlijk liep deze oost-westverbinding, via Einighausen, door naar Berg aan de Maas, waar in 1383 een groot veer de overtocht naar Stokkem verzorgde. Van Stokkem ging de weg verder naar Antwerpen. Het zal wel niet zozeer wegens de tol te Einighausen, maar veeleer omwille van het grillige verloop der Maesbaene en vooral de slechte conditie van het wegdek zijn geweest, dat in 1757 de eerste plannen werden gemaakt om een nieuwe, betere en een rechtstreekse verbinding tussen Urmond-Berg aan de Maas en de Gulikse steden tot stand te brengen. Die plannen werden in 1768-1771 uitgevoerd. Toen werd een grote baan van Berg aan de Maas naar Sittard, Gangelt, Geilenkirchen etc. aangelegd door gedeeltelijk een bestaande weg recht te trekken en te verharderen en gedeeltelijk een geheel nieuw tracé door de vrije heerlijkheid Limbricht en de Graetheide aangelegd. Ofschoon die baan toen nieuw werd aangelegd, diende men haar oorspronkelijk uiterlijk toch niet te overschatten. Ruim een eeuw later namelijk in een document van 1890, werd ze nog slechts als de 'kiezelweg Sittard-Berg' aangeduid.

De oeroude handelsroute tussen België en Duitsland. Zijn weg vindend over de markt van Sittard. Op weg naar de Kollenberg of de Lahrweg om de helling te vermijden. Dit waren in principe ijzertijdwegen. Nieuw elan gegeven door de handel met het Rijnland. Sittard behoorde immers tot Duitsland, het Land van Gulik. In 1839 werd deze ontbrekende puzzel bij Nederland gevoegd, maar is in essentie nog steeds Duits.

Markt

Het oorspronkelijke marktplein van Sittard was gelegen op de huidige Oude Markt in het oudste gedeelte van de binnenstad. Toen de stad zich omstreeks het jaar 1300 fors uitbreidde werd het huidige, grotere marktplein aangelegd. De huidige Nieuwstraat maakte toen ook nog deel uit van het plein; het blok tussen deze straat en de Markt is pas later gebouwd. Het stadhuis was oorspronkelijk midden op de Markt gelegen, tot de stad grotendeels verwoest werd in 1677, tijdens de Frans-Nederlandse Oorlog. Ook het latere stadhuis werd aan dit plein gevestigd.

Beschrijving

De Markt is centraal gelegen binnen de voormalige vestingwerken van Sittard en de meeste historische belangrijke wegen van de stad komen hier uit. Het plein

is onderdeel van het beschermd stadsgezicht en telt in totaal vijftien rijksmonumenten, waaronder het hoekhuis op de hoek met De Gats, en de 17e-eeuwse Sint-Michielskerk. Tevens zijn vanaf de Markt meerdere andere monumenten zoals de Basiliek van Onze-Lieve-Vrouw van het Heilig Hart zichtbaar. Er bevinden zich hier tal van horecagelegenheden en een voormalige vestiging van warenhuis V&D. Tot 2011 stond er in het midden van het plein een kiosk.

Elke donderdag wordt hier de weekmarkt gehouden van 08:00 uur tot 13.00 uur (in de zomertijd tot 14:00 uur). Op zaterdag is er tevens een kleinere (vers)markt. Ook wordt het marktplein gebruikt voor verschillende evenementen, waaronder het jaarlijkse carnaval en iedere winter is hier een schaatsbaan aanwezig. Ook tijdens de kermis en de jaarlijkse Sint-Joepmarkt is de Markt het belangrijkste plein.

De Markt vormt het begin- en eindpunt van meerdere straten, waaronder de belangrijkste winkelstraat de Limbrichterstraat en de Putstraat. De overkluisde Molenbeek loopt onder de westkant van de markt, maakt dan een haakse hoek en loopt vervolgens langs de noordkant en maakt wederom een hoek naar de Paardestraat.

Sinds 2018 zijn er plannen tot herbouw van het voormalige stadhuis.

De litanie ging als volgt:

Sittard is ongetwijfeld al vroeg een marktstad geweest.

Al in het stadsrecht van 1243 is sprake van een *forum rerum venalium*, letterlijk: 'markt voor koopwaren' en in de oorkonden uit de veertiende en vijftiende eeuw is de markt de meest frequent vermelde plaats. Zo vinden we vanaf 1342 elf vermeldingen van het *antiquum forum* of Oude Markt en vanaf 1317 zeventien vermeldingen van het *forum* of de markt, waarbij vanaf 1417 nog drie vermeldingen van de *peerdemaert* komen.

Op deze Markt waren vrachtauto's de horecagelegenheden aan het bevoorraden. Etenswaaren, fusten bier, kratten drank etc. De Markt bestaat uit een zonzijde en een schaduwzijde. De beste terrassen zijn dan ook te vinden aan de zonzijde. Hier liggen 19e eeuwse panden met hardstenenomlijstingen, zoals café 'Schtad Zitterd'. Het voormalige Hotel Schols (afgebrand in 1709, herbouwd tussen 1709 en 1717), een achterliggend pand met een gevelsteen uit 1684 en restaurant 'Soho'. Verderop liggen 'De Gulden Haen' (vroeger 'de Suykerpot') en 'de Hollande', de architect die dit huis in 1889 bouwde heeft enkele bouwstijlen gecombineerd, de zogenaamde eclectische stijl. De muren van de benedenverdieping zijn voorzien van sierstucwerk.

Her en der duiken straten weg van de Markt, die, zoals gezegd, vroeger Forum werd genoemd. In de verte ligt de Paardestraat (eerst genoemd als Peerdemaert), voor haar lag de Putstraat (eerst genoemd als Platea Putea), achter haar duikt de Oude Markt (eerst genoemd als Auden Merckt) weg. Uit de Limbrichterstraat (eerst genoemd als Lymborgerstraat) kwamen verscheidene mensen.

Naast 'de Hollande' ligt de, eerder genoemde, vroegere 'Waagh', een uit baksteen opgetrokken gebouw uit de 19^e eeuw. Er is nu 'Dods mode' in gevestigd. Hiernaast liggen 'Tapas Cantina' en het restaurant 'Luna'. Verstopt tussen moderniteiten, en het volledig uit de toon vallende V&D, ligt het Kritzraedthuis. Wachtend op de bezoekers van de VVV. Aan de muurankers is te zien dat het huis in 1620 is gebouwd. Wat direct opvalt, zijn de hardstenen omblokte ramen de hardstenen kruiskozijsen. Er zijn drie steensoorten gebruikt: baksteen, mergel en hardsteen. De mergelbanden die te zien zijn, zijn geen versiering maar waterlijsten. De benedenverdieping diende als opslagplaats; dit is nog te zien aan de poortbogen aan weerszijden van het gebouw. Het huis werd bij de bouw zodanig ingericht dat de hervormde gemeente van Sittard, die destijds vele leden telde erin een onderkomen kon vinden. De hervormde godsdienstoefening is er evenwel nooit in de praktijk gebracht vanwege de repressie door de hertog van

Gulik.

In het huis namen in 1636 de jezuiten hun intrek, onder leiding van Jacob Kritzraedt van Gangelt die kort na 1649 als eerste de geschiedenis van deze regio heeft geschreven. Naar hem is dit huis genoemd, dat in 1677 de grote stadsbrand doorstond.

Aan de schaduwzijde van de Markt liggen veel 20ste eeuwse panden, met uitzondering van het pand 'Daphne' waar een Grieks restaurant in gevestigd is. Het viel uit de toon door zijn raamhekjes en balustrade. De schaduwzijde wordt ingevuld door het Australische restaurant 'Down Under' en het café 'Ich & Dich'. Helemaal in de hoek, geheel in de schaduw, ligt 'de Kleine Sociëteit'. Gevestigd in een begin 20ste eeuws huis, grenzend aan lunchroom 'Schrage' (1899). Hier is het intieme van de Markt te vinden; in de panden 'Im Heiligen Geist' (1710), 'de Ring' (1665) en 'de Gats' (1535).

'De Kroon' en 'Hotel Limbourg', die majestueus over de Markt heen kijkt, completeren het geheel. Ze liggen dan ook weer in de zonzijde van de Markt, geheel in lijn met hun Franse uitstraling. Waar ook de Sint Michielskerk zich tegood deed aan de kostbare warmte. Zuid-Nederlandse barok, 1659-1668. Kortom, overal heeft zich

horeca gevestigd op de Markt. Je kunt eten van Italiaans tot Grieks, tot Frans tot Chinees-Indisch en zelfs Australisch en Thais.

Verder vinden we de gevelstenen: 'Der Wildemann', 'Die drei Poppelweiden', 'Der Ring', 'Im weissen Pferdt', 'Der Gulden Haen', 'Der Iseren Mann', 'Der Guldene Kopf', 'Das Einhorn' en 'Im H. Geist'. Elk met hun eigen verhaal in een allegaartje van bouwstijlen en architectuur.

Hotel de Limbourg

Men ging Hotel de Limbourg binnen, want het was te koud voor de tijd van het jaar. Het was najaar en de wolken stapelden zich op. Hoe oud dit pand zal zijn is niet met zekerheid te zeggen, maar uit schriftelijke bronnen weten we dat hier in 1502 al een huis stond. Huizen hadden in die tijd geen huisnummer maar een naam en dit huis werd '*Zum Wilden Mann*' genoemd en staat in de boeken als herberg. In 1648 wordt het pand opnieuw in gebruik genomen als herberg. Halverwege de 18^e eeuw krijgt het pand een nieuwe naam en heet dan '*Zum Kaiser*'. Hij ging naar zijn kamer en pakte de iPhone om foto's mee te maken. Ook een kleine vijfhonderd jaar geleden had het pand al een horecafunctie als herberg.

Het hotel, opgericht in 1688 en geheel gerenoveerd en gerestaureerd in 2001, bestaat uit een authentiek Grand Café met Lounge en restaurant waar uitgebreide lunch- en dinermogelijkheden zijn. De entourage in het grand café met lounge, het restaurant en het (verwarmde) terras zijn met zorg ingericht.

In het pand bevinden zich twee authentieke 'zalen', de Gelag- en de Kroonkamer.

Kroonkamer

Gelagkamer

De entree wordt gevolgd door een halfronde glazen schuifdeur met als mozaïek de naam 'Brand' op de betegelde vloer. Wat opvalt is dat alles in licht eiken is: de stoelen de tafels, de bar en de lambrisering met een regelmatig patroon van kleine korbelen afgewisseld met kleine schemerlampjes. Op de vloer is een 'donkereiken' laminaat te vinden. Van de tap zijn verschillende soorten bier te verkrijgen: Palm, Westmalle trappist, Brand Weizen, la Chouffee, Brand Imperator, Brand Up, Brand Lentebock en Erdinger Weißbier.

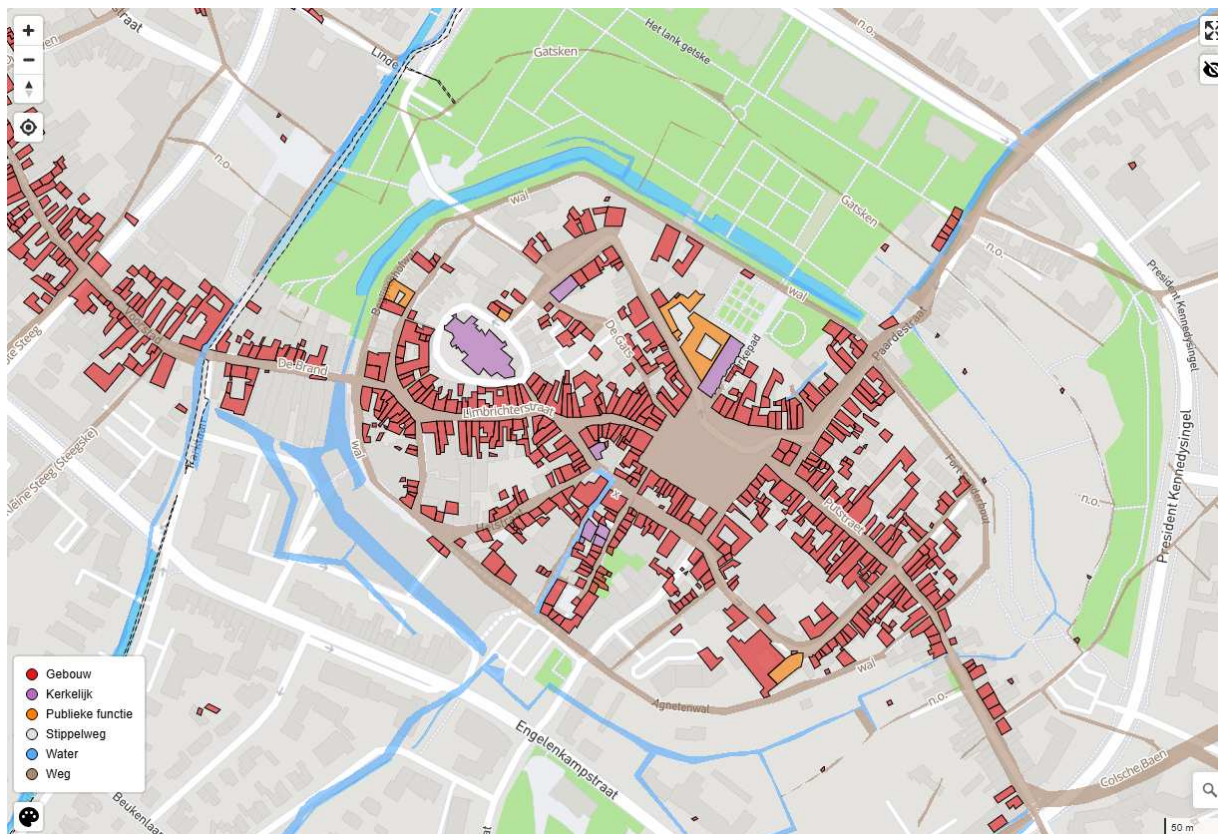

Het weekmenu en de seizoensgerechten staat op een schoolbord geschreven in krijt. Verderop wordt uitgelegd, ook op krijtborden, welke soorten wijnen te verkrijgen zijn: Mousserende wijn, Champagne, Huiswijn, Biologische wijnen, Porto, Witte wijnen, Rode wijnen en Dessert wijnen. Deze wijnen staan opgesteld in de

achterwand. Op de achtergrond klinkt Salsa-muziek. Je kijkt via Schadt Zitterd en Soho dining direct de Putstraat in. Hier ademt nog de sfeer van vroeger. In de 16e eeuw waren er in de stad vijf openbare putten: aan de Steenweg, de Limbrichterstraat, de Markt, de Paardestraat en de Putstraat. Deze laatste straat had een put bekend om zijn opvallende diepte, die in de volksmond de 'Spegelput' (Spiegelput) heette, waaraan de straat ook haar naam ontleent. Vroeger werd dit Putplein genoemd. Op het kruispunt, waar ooit de middeleeuwse put stond, gaan we de straat in. Deze straat was de hoofdverbindingsweg vanuit het zuidoosten naar het centrum. Deze straat heeft vrij veel huizen uit de 17^e en 18^e eeuw behouden, hetgeen o.a. te zien is aan de hardstenen raamomlijstingen. In de 19^e eeuw zijn er veel met pleisterwerk versierd. Het was in

de middeleeuwen de straat van de welgestelden. Het eerste stenen woonhuis, dat in de archiefstukken wordt genoemd, stond in deze straat.

In Sittard is er in 1344 voor het eerst sprake van een met grind verharde Putstraat (platea Putea) en in 1439 wordt deze de 'Steenweg' genoemd.

Plattegrond stad Sittard, ca. 1820.

Het Historicum.

Later was het allemaal anders. Was het gehele stadsarchief verdwenen. Ooit waren er belangrijke

hoogtijdagen met veel vrijwilligers die allemaal onzinnige dingen deden. Waar niemand op zat te wachten. In een bezuinigingswoede werd het stadsarchief afgeschaft en de medewerkers stonden op straat. Niet wetende wat t e doen. Er was niemand rouwig om. De ex-medewerkers verenigden zich in de ‘vrienden van het Historicum’ en gingen lustig verder met publiceren van dingen die niemand interesseerde. Allemaal opgedoken uit het Historicum. De eeuwige bron, het centrum van het laven.

Het was een exodus geweest van medewerkers, allemaal opzoek naar een andere baan. Maar wie interesseerde iemand met het Sittards als middeleeuwse taal? Het werd een niche gebeuren. Iets van een andere tijd. De lichtjes van de stereoapparatuur flikkerden. Ten teken dat er ergens Muzac viel te horen. Hij dacht terug over hoe het zou kunnen zijn geweest: de toponiemen van de voormalige gemeente Sittard. Opzoek naar de betekenis en de locatie. Het was allemaal niets geworden. Met de Kaaskamer, het Geuveld, de Veurste en de Achterste Tomel. Allemaal spannende toponiemen. Maar wie interesseerde zich voor toponiemen? Dat is toch iets voor de oudheid? Het moest bovenal naar de mensen toegebracht worden. Hapklaar en niet te moeilijk. Eenvoudig en simpel. De spagaat. Zodat er niets meer overbleef van de oorspronkelijke bron. Bronnen uit het Historicum.

Het Historicum begon zich te roeren. We moeten de historie interdisciplinair naar de mensen brengen. Daarom geef ik een aanbeveling. Schrijf een monografie van Sittard zonder de pretentie volledig te zijn. Er is ondertussen al zoveel geschreven over Sittard. Zin en onzin. Belangrijke boeken en futiele artikelen. Benader dit alles vanuit de cultuurhistorie. Vanuit de historische geografie. Beschrijf het aan de hand van toponiemen. Dat is de ingang.

Geheime tuinen

Jardin d'Isabelle

Tegenover de Cour Solanus ligt een tuin waaraan een ongelukkige liefdesgeschiedenis is verbonden. Charles Beltjens, zoon uit een geslacht van kooplieden, zag midden 19e eeuw voor zichzelf in de handel geen toekomst, maar volgde zijn dichterlijke hart. In de tuin van dokter de Borman vond hij zijn muze, diens dochter Isabelle. De dokter vond hem echter volstrekt ongeschikt en verbood de liefde. Charles ging naar Parijs, waar hij bekend werd, met Victor Hugo en Nobelprijswinnaar Sully Prud'homme optrok en zelfs als lid werd toegelaten van de gerenommeerde Académie Lamartine. Toen hij later terugkwam naar Sittard werd hij daar met name als zonderling beschouwd en ging voor de jeugd als 'Rinaldo Rinaldini' door het leven. Meteen na zijn

dood werd hij, zoals zo vaak, wél als genie beschouwd en werd al snel geijverd voor een standbeeld. Dat kwam echter na honderd jaar pas en staat in de Jardin d'Isabelle. Het is getiteld 'Le Condor Captif' (de gevangen Condor) en beeldt zijn onmogelijke liefde uit.

Jardin des Roses

In de Paardestraat bevindt zich het allereerste 'Toon Hermanshuis', een huis voor kankerpatiënten en hun naasten. Toon Hermans opende het en gaf er zijn naam aan, ter ere van zijn vrouw Rietje, die ook aan kanker stierf. Meteen ernaast bevindt zich nu de Jardin des Roses, waarin ook Toon zelf wordt geëerd, die met bijvoorbeeld het lied '24 rozen' een monument van liefde bouwde voor velen. Rozen, die met hun dorens ook weer de pijn en het verdriet in het leven symboliseren.

Ursulinentuin / Stadstuin

De stadstuin is in 1993 gerealiseerd in de voormalige tuinen van het klooster en pensionaat van de Ursulinen. Basis is de tuin van de zusters Ursulinen, die zich in 1843 in het Huis op de Berg aan de Oude Markt vestigden en buiten de wal hun tuin hadden. De tuinen liggen in de voormalige schootsvelden van de stad. In de stadstuin bevindt zich, naast de nog aanwezige begraafplaats van de Ursulinen ook het monument voor de vermoorde joden uit Sittard en de regio. De tuin bestaat verder uit een stuk van de stadsgracht, enkele rozenperken, een perenlaantje en een speeltuintje. Sinds de restauratie van het 'kloosterkwartier' waaronder ook het voormalige klooster en pensionaat van de Ursulinen is de oude doorgang door de wal weer hersteld.

Stadswal

De stadswal van Sittard is vele eeuwen oud. In de wal

bevindt zich bijna zeker nog een groot deel van de oude stadsmuren die vermoedelijk kort voor of rond 1300 zijn gebouwd. De muren werden later 'aangeaard' om de kanonskogels in het zand te kunnen 'smoren'. De wal is vaak 'bedicht' en bezongen, door bijvoorbeeld Thur Laudy, Jo Erens en Toon Hermans. De wal is van oudsher met linden beplant, de oudsten daarvan zijn ca 200 jaar oud. Ze dient al lange tijd als geliefd wandelpad voor vele verliefde paartjes. Vanaf de wal is er een mooi uitzicht op de oude schootsvelden met de eeuwenoude volkstuintjes. In de muren van de wal zijn bijzondere en soms zeldzame planten zichtbaar.

De hals van Sittard

'Een wormvormig aanhangsel. Het meest on-Nederlandse stukje Nederland. Ingeklemd tussen Vlaanderen, Wallonië, Duitsland en de rest van Nederland via een bottleneck bij Sittard-Susteren. De 'hals van Sittard' genoemd. Een bijna vergeten economisch stuk Nederland. Zo'n 650 km² in oppervlak. Het Heuvelland wordt gevormd door uitlopers van de Ardennen en de Eifel. In het zuidwesten gaat het Heuvelland over in de Belgische Haspengouw; in het zuiden in de Voerstreek en het Land van Herve, waar het qua landschap veel op lijkt. De hoogste toppen zijn nauwelijks hoger dan driehonderd meter.

Als je op de kaart kijkt hoort het helemaal niet bij Nederland. Met een veelkleurig tapijt aan dialecten. Met eigen zeden en gebruiken. Het kent een eigen flora en fauna. Eigen kleine landschapselementen zoals hellingbossen, hoogstamboomgaarden, graften, holle wegen, grubben, kapelletjes, wegkruisen, Maaslandse renaissance en vooral de vele vakwerkhuisen. Ooit eens een keer aan Nederland vastgeplakt. Het enige Centraal-Europese stukje Nederland met een eigen microklimaat.'

Behalve door de animositeit tussen Noord en Zuid op grond van verschil in godsdienst, cultuur en levensopvatting werd het separatisme gevoed door het autocratische bewind van Willem I die zich met alles en nog wat bemoeide in zijn streven naar 'verhollandsing' van het Zuiden. Deze poging kwam op een ergerlijke wijze tot uitdrukking in de aggregatie van een grootaantal Hollandse en protestantse ambtenaren waardoor veel van de hoogste ambten en van de invloedrijkste posten in Limburg door 'vreemdelingen' werden bezet. Uiteindelijk waren het de belastingen die het verzet prikkelden. Naast het aanvankelijke separatisme dat streefde naar weder aansluiting bij België, kwam in de jaren 1842-1844, toen het terugdraaien van de geschiedenis een hersenschim bleek te zijn, een meer genuanceerde vorm van separatisme tot bloei. Deze zocht het in de verzelfstandiging van de

provincie Limburg onder het huis van Oranje waar door een staatkundige situatie zou ontstaan vergelijkbaar met die van het groothertogdom Luxemburg. Een derde vorm van separatisme kwam ten tonele in 1848, een uitermate roerig jaar in Europa. Hierbij zocht men de oplossing in een nauwere aansluiting bij Duitsland. Van een dergelijke associatie verwachtte men meer dynamiek bij de aanpak van de economie die er in Limburg bedroevend slecht voorstond. Uiteindelijk bestond er dank zij de liberale grondwet van 1848 alle hoop op een verbetering van de positie van het katholieke volksdeel. Zo dreef ook dit separatistische onweer zonder veel schade te hebben aangericht over. Ook de financiële en commerciële kringen van Holland maakten van hun hart geen moordkuil en drongen er ronduit op aan zich zo spoedig mogelijk te ontdoen van dat 'vreemde aanhangsel'. Evenmin gaven de noordelijke persmedia blijk van enige gelegenheid als zij onze provincie betitelden als: een wingewest, ons aangenomen kind, een jammerlijke strook grond, een uitwas van ons land dat onze beste sappen verteert en soortgelijke invectieven.

Vrouwe van Sittard

Het stadje lag gedrapeerd tegen de Zuid-Limburgse heuvels op een vlakke helling die 'de Siter' werd

genoemd. Verzonken in zichzelf met nergens het bestaan van een buitenwereld.

Het gebied tussen Bielefeld (bij het Teutoburger woud) en Minden (bij het Wiehengebergte) heet nog steeds 'Ravensberger Land'. Daar lag in de middeleeuwen het graafschap Ravensberg, waarvan 'Ravensburg' bij Burgholzhausen het centrum vormde.

Otto II van Ravensberg Vlotho en Vechta met Sophia van Oldenburg werden de ouders van een dochter Jutta (geboren omstreeks 1230). In 1238, toen onze Jutta nog slechts ongeveer 7 à 8 jaar oud was, werd ze verloofd met Hendrik, de oudste zoon van graaf Otto van Teckelenburg. Deze verloving was niet alleen een verzoeningsgeste voor het huis Teckelenburg, maar beoogde tevens een aanzienlijke gebiedsuitbreiding voor het huis Teckelenburg; Jutta van Ravensberg was immers een erfdochter. Tussen 25 juli 1247 en 6 mei 1248 overleed Hendrik van Teckelenburg O. Daarop keerde de 17 à 18 jarige weduwe Jutta van Ravensberg naar het kasteel van haar moeder te Vechta terug.

Op 14 augustus 1251 tekende Jutta van Ravensberg nog als 'gravin van Vechta', doch in een andere oorkonde van hetzelfde jaar 'vrouwe van Montjoie'. Vermoedelijk is ze in het najaar 1251 met Walram de Goede van Montjoie, zoon van Walram de Lange en Elisabeth van Bar, getrouwd. Jutta en Walram maakten een rondreis door het pas verworven gebied, ze kwamen in de

kloosters Bersenbrück, Gertrudenberg bij Osnabrück en Reichenstein vlak bij Montjoie. Na zijn huwelijk schijnt Walram de Goede van Montjoie af en toe ook alleen 'van huis' te zijn geweest. Daarbij verbleef hij nogal eens in 'illuster' gezelschap, zoals de aartsbisschop van Keulen. Kort nadien moet Jutta's moeder Sophia zijn overleden. Zij werd in Bersenbrück naast haar echtgenoot begraven. Walram de Goede overleed op 5 februari 1266, hij was toen naar schatting 32 jaar oud. In overeenstemming met zijn wens werd hij in de abdij van Val-Dieu begraven. Jutta bleef voor de tweede keer kinderloos achter. De problemen van erfenis en opvolging kwamen voor Jutta van Ravensberg vooral van de zijde van de jonge Walram de Rosse van Valkenburg, wiens moeder een zuster van Walram de Goede van Montjoie was geweest. Reeds op 26 juli 1267 kwam deze neef als 'heer van Montjoie en Marville' voor. Uit latere gegevens blijkt op duidelijke wijze dat Jutta van Ravensberg het niet eens was met de wijze waarop Walram de Rosse van Valkenburg door de hertog van Limburg met Montjoie werd beleend. Het eigendom Haagsittard schonk ze op 23 februari 1270 aan de Munsterkerk van Aken. Dit eigendom was afkomstig uit de nalatenschap van haar tweede echtgenoot Walram de Goede. Bovendien suggereert het getuigenis van haar 'getrouwen' dat ze toen nog steeds 'Vrouwe van Sittard' was. In november 1276 vertegenwoordigde ze nog steeds de hogere

autoriteit te Sittard: *'Sigilli opidi nostri de Sittert'*. Jutta resideerde permanent in Sittard men denkt hier aan het huis 'Op de Bergh': In roerige tijden had men in Sittard, zoals ook in Heinsberg, een 'curtis' op een kunstmatig opgeworpen heuvel gemaakt en met wallen en grachten omgeven. Deze 'motte' is de oudste kern van Sittard en is te vinden waar het latere huis 'Op de Bergh' gebouwd was waarvan het stratenverloop en archeologische vondsten van getuigen. Ze wordt in de 10e à 11e eeuw gedateerd, maar kan ook veel ouder zijn. Tot de gevestigde 'curtis' kan ook de Sint-Petruskerk hebben behoord. De apostelvorst Petrus als patroonheilige van de parochie pas goed in bij de aanname dat Sittard een oud domein was.

Huize Op de Berg.

De kroniek van Dünckel-Pothast spreekt van de heroprichting van het Sittardse begijnhof, die volgens een akte, gedateerd 18 november 1276, plaats gehad zou hebben door vrouw Jutta, de weduwe van Walram, heer van Sittad, nadat een vroeger begijnhof aldaar te gronde was gegaan. De kroniekschrijver geeft ook de plaats aan, waar dit heropgerichte begijnhof gevestigd werd. Het

was gelegen 'der Pastorat gegenüber', d.w.z. ongeveer op de plaats van de huidige stadsschool aldaar.

In 1276 had Walram bezittingen ten noorden en ten zuiden van Sittard verworven. Het patronaatsrecht van Geleen en levenslange vruchtgebruik te Susteren. Op 26 oktober 1277 verkocht Walram zijn bezittingen te Gemünd voor 1400 Luikse marken, daarvan kreeg hij 1000 marken contant uitbetaald. Dit bedrag van 1000 marken ruilde hij in 1277/78 in voor het stadje Sittard van Jutta, deze laatstgenoemde kocht met datzelfde bedrag goederen van de abdij Siegburg. Op die manier zou Walram Susteren via de landbrug van Sittard met Geleen hebben verbonden, terwijl Jutta zich van een pensioen voor de rest van haar leven had weten te verzekeren.

Walram de Rosse, heer van Valkenburg (1268-1302) gehuwd met Philippa van Gelre schonk vervolgens aan de Sittardenaren vee- en bosrechten over drie weidegebieden rondom de stad gelegen en over een boscomplex op de Kollenberg, genaamd de 'Tomele'. De eerste van deze drie weiden was de Overhovenerheide, die zich uitstrekte tot Nieuwstadt en pas na de Franse tijd als bouwland in cultuur is gebracht.

Overhovenerheide.

De tweede weide lag langs de Geleenbeek in de richting Munstergeleen, de derde was gelegen te Wehr. Deze schenkingen deed Walram uit erkentelijkheid jegens de Sittardse burgerij, die hem daadkrachtige steun geboden

had, toen hij zich aan de zijde van zijn zwager Reinoud van Gelre gemengd had in de vinnige strijd tegen Brabant.

Een paar jaar na haar vertrek uit de contreien langs de Maas verbleef Jutta van Ravensberg in haar geboortestreek. Zij heeft haar jongere rivaal Walram de Rosse klaarblijkelijk enige tijd overleefd. Walram overleed vóór 20 oktober van het jaar 1302 en Jutta op 11 november 1302. Ze werd in de abdij van Bersenbrück begraven naast haar ouders.

Jutta van Ravensberg, alias van Montjoie, Vrouwe van Sittard / M.J.H.A. Schrijnemakers. Historisch Jaarboek voor het Land van Zwentibold (1983).

Die Herren von Sittard bis 1400 / Severin Corsten. Sittard: uit bronnen geput. Eerste band. Stichting Historie Sittard, (1993). Uitg. in opdracht van het Gemeentebestuur.

Sittard, historie en gestalte / A.H. Simonis et.al. Sittard : Alberts drukkerijen, (1971).

Geschiedenis

Het huizenblok links heette 'om den Tol':

In 1243 kreeg Sittard door een vrijbrief van Walram, heer van Sittard en Montjoie (Monschau), stadsrechten. In deze oorkonde waren een aantal artikelen rechten en plichten voor de stadsbewoners en de heer vastgelegd. Beide partijen hadden belang bij goed onderhouden vestingwerken en goede verbindingswegen van en naar de stad. Tolheffing was één van de middelen om de stad aan inkomsten te helpen.

De stad had al in de dertiende eeuw een levendige marktfunctie. Sittard kende een stadswaag, waar de te verhandelen producten werden gewogen. Vermoedelijk heeft in de buurt van deze waag een tolhuis gestaan. Hier was de plek waar de kooplieden tol moesten betalen en daarom heeft later het huizenblok de naam 'Om den Tol' gekregen.

In de buurt van de 'Spegelput'. In de 16^e eeuw waren er in de stad voorts 5 openbare putten: aan de Steenweg, de Limbrichterstraat, de Markt, de Paardestraat en de Putstraat. Deze laatste straat had een put bekend om zijn opvallende diepte, die in de volksmond de 'Spegelput' (Spiegelput) heette, waaraan de straat ook haar naam ontleent. Op het kruispunt, waar ooit de middeleeuwse put stond, gaan we de straat in. Deze straat was de hoofdverbindingsweg vanuit het zuidoosten naar het centrum. Deze straat heeft vrij veel huizen uit de 17^e en

18^e eeuw behouden, hetgeen o.a. te zien is aan de hardstenen raamomlijstingen. In de 19^e eeuw zijn er veel met pleisterwerk versierd.

In de verte lag het Kritzraedthuis. Aan de muurankers is te zien dat het huis in 1620 is gebouwd. Wat direct opvalt, zijn de hardstenen omblokte ramen de hardstenen kruiskozijsen. Er zijn drie steensoorten gebruikt: baksteen, mergel en hardsteen. De mergelbanden die te zien zijn, zijn geen versiering maar waterlijsten. De waterlijsten hebben als functie het regenwater zoveel mogelijk van de gevel af te houden.

De benedenverdieping diende als opslagplaats; dit is nog te zien aan de poortbogen aan weerszijden van het gebouw. Het huis werd bij de bouw zodanig ingericht dat de hervormde gemeente van Sittard, die destijds vele leden telde erin een onderkomen kon vinden. De hervormde godsdienstoefening is er evenwel nooit in de praktijk gebracht vanwege de repressie door de hertog van Gulik.

In het huis namen in 1636 de jezuiten hun intrek, onderleiding van Jacob Kritzreadt van Gangelt die kort na 1649 als eerste de geschiedenis van deze regio heeft geschreven. Naar hem is dit huis genoemd, dat in 1677 de grote stadsbrand doorstond. Tot zover de historie.